

[Пројекат Растко](#) : [Пољска](#) : [Уметност](#)

Мирослав Топић

Вацлав Ролич-Лидер — први гласник пољског модернизма и одједи његове поезије код нас

Miroslav Topić

Résumé

WACŁAW ROLICZ-LIEDER — PREMIER MESSAGER DU MODERNISME POLONAIS
ET LES ÉCHOS DE SA POÉSIE CHEZ NOUS

Le symboliste polonais *Wacław Rolicz-Lieder* (1866—1912), appartenant au cercle de Mallarmé, ami de Verlaine et de Stéphane George, a laissé des traces chez nous aussi. A la bibliothèque universitaire de Zagreb se trouve une de ses lettres à Jagić dans laquelle on parle de l'envoi des deux livres de Lieder à notre savant. Un de ces deux livres, *Poezje II*, imprimé en 1891 en soixante exemplaires seulement, a été sauvegardé dans la bibliothèque de Jagić à Belgrade. Le livre contient aussi la liste des personnes auxquelles il a été envoyé. Parmi les auteurs européens connus figurent deux de nos poètes également: Jovan Jovanović-Zmaj et Vojislav Ilić. L'auteur rattache ce renseignement au fait que Vojislav Ilić, en 1892 précisément (donc, après avoir reçu le livre de Lieder), a changé complètement sa poétique en s'approchant du symbolisme. L'auteur explique les éléments baudelairiens dans la poésie de Ilić comme étant venus par l'intermédiaire du symboliste polonais, adepte et traducteur de Baudelaire. Par intermédiaire de Lieder l'auteur explique aussi l'acceptation de la part de Ilić du principe verlainien "De la musique avant toute chose". La partie centrale de ce travail est occupée par l'analyse des poésies de Lieder du recueil *Poezje II* ainsi que par l'établissement de l'influence que la lecture de ce recueil a faite sur Vojislav Ilić. Un chapitre particulier a été consacré à la traduction en langue serbo-croate des poésies de Lieder. L'auteur a établi qu'il s'agissait des traductions en prose des versions libres des poésies de Lieder effectuées par George, et que c'étaient les premières traductions de George chez nous.

1.

Књижевност Младе Пољске, пољског модернизма или неоромантизма, како књижевни историчари називају раздобље од 1890. до 1918. године, имала је код нас снажног и далекосежног одјека. У струјању идеја њен се удео не може мерити са оним из доба романтизма, али је зато ново пољско песништво благотворно утицало на освежавање и оплемењивање нашег уметничког израза. Била је то само наизглед скромнија, али исто тако потребна, незаменљива улога првог посредника у струјању флуидне, етеричне поезије са Запада.

Први превод из поезије Младе Пољске појавио се 1896. године у београдском "Делу".^[1] Први приказ који региструју наше библиографије објављен је две године раније у загребачкој "Prosvjети".^[2] То, међутим, нису најстарији трагови пољског модернизма код нас. Овом приликом изнећемо на видело изворне, досад скривене податке, који заслужују пажњу не само слависта него и компаративиста шире оријентације.

Прикупљајући архивску грађу о најранијим продорима књижевности Младе Пољске на српскохрватско језичко подручје, у рукописном одељењу загребачке Свеучилишне библиотеке, међу многобројном Јагићевом кореспонденцијом пронашли смо писамце ове садржине:

Monsieur le professeur,

J'ai l'honneur a Vous offrir deux volumes de vers, que j'ai publiés en polonais. Un de ces volumes fut imprimé en 1889 et le second vient de paraître; mais il n'en a été tiré que 60 exemplaires. Ces livres Vous seront remis un de ces jours de la part de mon imprimeur. Par ce fait je veux rendre hommage a Votre science et a Votre esprit, qui est fort connu et apprécié. Donc je Vous prie, Monsieur, d'accepter mes livres ainsi que les expressions de ma plus grande considération.

Paris, le 20/XII 1891

78, rue d' Assas

Wacław Lieder^[3]

Писмо пољског песника нашем научнику навело нас је на прави траг: у Јагићевој библиотеци, која се чува у Семинару за лингвистику београдског универзитета, нашли смо библиофилски раритет — другу Лидерову књигу, штампану као рукопис у шездесет примерака, само за посвећене "који су хтели да је читају".^[4] На последњим пагинираним страницама аутор-издавач је саопштио имена четрдесет четири лица "у чијем се власништву књига налази." Поред Јагића, ту су истакнути слависти: Лескин, Брикнер, Бодуен де Куртене, Леже, Морфил, Пипин... Још је интересантнији списак књижевника. Осим два пољска, Корнела Ујејског и Теофила Ленартовича, сви су остали страни: Морис Метерлинк, Албер Сен-Пол, Теодор де Визева, Штефан Георге, Ернст Хелер, Јарослав Врхлицки, Јулијус Зејер, Едвард Јелинек, а међу њима и два наша песника: Јован Јовановић Змај и Војислав Илић! Имена читалаца ове ретке књиге обавезују нас да ближе осветлимо лик њеног загонетног аутора. Речита је већ сама посвета:

"Драгој ми Тројици Домаћег Огњишта:

Оцу,

који ми је простосрдачношћу мисли и једноставношћу осећања показао чар породичног живота; који је мени детету виолином причао поеме; од кога сам баштинио песнички дар; који је тај дар развијао очинским осећањем; чија штедрост за образовање детета велика бејаше, који није спутавао моје мисли и стремљења деспотском влашћу очинском; који ме је у осамнаестој години живота послао у Краков, да заволим говор пољски, а затим у туђину, да не отупим у савременом пољском друштву, чија честита писма бејашу другови моје самоће, који, кад дође време, даде да се штампа моја прва књига, извршивши тако родољубиви чин; који ће, одлазећи прецима, понети са собом моје срце, мисли, цело биће моје!

Мајци и сестри,

из чијег сам неоскрнављеног срца и ума својственог њиховом полу срицао науку љубави према жени, које учинише да паганску пошту одајем Пољкињи. Нека имена њихова, из колена у колена, благословена буду!"^[5]

Биографске податке који се могу извући из овог егзалтираног излива песниковог породичног

култа допунимо обавештењима црпеним из других извора.^[6]

Вацлав Козма Дамјан Ролич-Лидер рођен је 27. септембра 1866. године у Варшави. Песников отац Јан Лидер био је банкарски чиновник и кућевласник, поштовалац патријархалних традиција и стихотворац-дилетант. Као носилац ордена светог Владимира стекао је право на племићку титулу и грб Rolicz, изведен од грба Rola Sadkowskich, ситноплемићке породице из које је потицала песникова мајка Катарина. До племићке титуле Вацлав Лидер је много држао, а почео је да је носи и пре него што му је званично призната. Своје младалачке радове из оријенталистике потписивао је са Rolicz, у Паризу се представљао као de Lieder или — још претенциозније — Warminsky.

Песников деда Франђишек Лидер заиста се доселио из Вармије, али није био плаве крви. Из песме "Кључеви од ковчега", која припада циклусу *Enoneja мога дечаства*, сазнајемо да је "у пијарским школама предавао страни језик" и да је "славна била његова граматика." Роличеви биографи нас обавештавају да је Франђишек Лидер био аутор *Граматике немачког језика*, да је у варшавским гимназијама предавао немачки и латински, да је познавао истакнуте лингвисте Линдеа и Мајевског, да је Линдеов речник пољског језика, којим ће се служити и Вацлав, добио лично од аутора. Ови подаци тумаче порекло лингвистичких интересовања Вацлава Ролича-Лидера, који ће, између осталог, припремити за штампу (али не и штампати) *Граматику турског језика* Мајевског. Лингвистичке склоности Линдеовог преданог читаоца испољиће се и у Роличевој поезији. Напомињемо да су Линде и Мајевски били знанци Вука Караџића и да је Мајевски популарисао нашу народну поезију у Пољској.^[7]

"Кључеви од ковчега" отварају нам још једну крипту. Песник нас обавештава да је његова бака "знала легенде о покољу Праге", да је слушала "звекет Наполеонових пушака" и памтила "устанак народа", да је "у срца синова усађивала громовиту повест." Ту су корени Лидерове подземне, родољубиве и борбене, поезије. У знаку белог орла, који ће носити *Независне песме* (објављене 1906. године), настало је и неколико песама из ове књиге, у којима се евоцира славна и легендарна прошлост: Кошћушков мач, новембарски устанак, Мокотовско поље, покољ варшавске Праге, смрт генерала Сивињског...

Устаничка традиција живела је и у романтичарској поезији којом се Вацлав напајао. На његову уобразиљу нарочито је снажно деловала златна харфа Словацког. У Лидеровој "Школи" поново се одвија "Час мисли". Словацки је био онај учитељ пољскости чијом се речју "вечно замишљени" дечак "хранио као насушним хлебом." Захваљујући тим кључевима од ковчега прошлости, русификаторска работа царских душебрижника изјаловила се као "Сизифов посао" који ће разобличити Роличев савременик Стефан Жеромски.

Због сукоба са наставником (непосредни повод био је, изгледа, прозаичнији него што га песник представља) Лидер је 1883. године искључен из руске гимназије, те је "у осамнаестој години живота" прешао у Краков, где је завршио средњу школу и почео да студира права. Ту је као стални посетилац Јагелонске библиотеке изнад свега заволео "говор пољски" и свим својим бићем утонуо у свет књига. Поред Словацког узор му постаје Кохановски. Међу песницима које је читао био је, како претпоставља Квјатковска, и, тада још непознати, Норвид. Осим пољске књижевности нарочито га привлачи оријенталистика. Чита Хафиса и песме Соломонове, сам учи хебрејски и уписује се на универзитетска предавања из арапске граматике. Од језика учи још француски и чешки. У Кракову је Лидер одабрао пут којим ће корачати кроз живот. Ту ће штампати и своје књиге, па ће га критика назвати краковским песником. Иако је боравак у Кракову за њега био тако значајан, овај назив није оправдан, јер за све што је стварно постигао на књижевном пољу Вацлав Ролич-Лидер дугује — Паризу.

У престоници света обрео се de Lieder 1888. године. Студент на l'Ecole des Langues

Orientales, боем и поклоник Бодлера, жедан живота и уметности, баца се у париски вртлог, склапа бројна познанства, опија се вином и поезијом. Од Пољака с којима се дружио у Паризу најинтересантнија су два припадника првог таласа Младе Пољске: Зенон Пшесмицки-Мирјам и Антоњи Ланге. Са Пшесмицким, уредником варшавског "Жића", Ролич се дописивао још из Кракова, шаљући му оданде своје младалачке радове. Заједнички боравак у Паризу још их је више зближио. У Пшесмицком је Лидер стекао пријатеља и бранцоца од оштрих напада критике, а можда и посредника у упознавању са Норвидовом поезијом (откривање Норвида била је највећа Мирјамова заслуга). Познанство са Лангеом било је кратког века. Мада је Ланге у основи повољно оценио Лидерово стваралаштво, нарцисоидни песник примио је ту објективну рецензију са незадовољством, па су се односи нагло охладели. За нас је занимљив податак да је Антоњи Ланге био љубитељ наше народне поезије, чему је дао израза испевавши у неоромантичарском духу песму "Краљевић Марко".^[8] У Паризу се Лидер срео и са преводиоцем наших бугарштица, оријенталистом Александром Хоћком.^[9]

Преко Пшесмицког Лидер се упознао са чешким песником Зејером. Овај париски сусрет, који се претворио у пријатељство, оставио је трага и у Лидеровом стваралаштву. У збирци *Poezje II* налази се и "Балада о Јулијусу Зејеру".

У граду на Сени Ролич се приближио корифејима француског симболизма. Непризнат, готово непознат у својој домовини, смртно завађен са критиком, због чега је и штампао ексклузивне збирке, у Малармеовом кругу важио је за равноправног сапутника по "пејзажима душе." Био је један од Верленових пријатеља који су песнику "Заборављених мелодија" указали последње посмртне почести. Међу песницима које је познавао били су и Албер Сен-Пол и Теодор де Визева, чија имена налазимо у Лидеровој књизи.

У Паризу се, најзад, Вацлав Ролич-Лидер упознао и спријатељио са Штефаном Георгеом.^[10] У том пријатељству Лидер никако није играо подређену улогу као остали припадници круга око чувеног немачког симболисте. Георге је увек истицао колико дугује свом пољском пријатељу. Пун је дивљења према његовом витешком карактеру. Да би могао да преводи Лидерову поезију, научио је пољски језик. Роличеве песме у Георгеовом преводу појављивале су се на страницама "*Blätter für die Kunst*" често и пре пољских оригинала. Ти су преводи сакупљени у књизи *Übertragungen aus den Werken von Waclaw Rolicz-Lieder* (Берлин 1905), а затим објављивани у свим издањима Георгеових сабраних дела у тому *Zeitgenössische Dichten*. Захваљујући изванредним Георгеовим преводима, Лидер је стекао име у Немачкој, и не само у Немачкој.

Лидеров реванш није имао изгледа на успех. Први пољски преводи поезије Штефана Георгеа, штампани у збиркама *Wiersze V* (1897) и *Nowe wiersze* (1903), у тиражу од двадесет и сто примерака, нису могли да приближе Георгеа пољском читаоцу.

Поред међусобног превођења, пријатељи су један другом посвећивали своје песме., па и читаве збирке. У песми под насловом "W. L." из збирке *Das Jahr der Seele* Георге назива Лидера "звездом водиљом племенитих путовања." Лидерова песма "Do Stefana Georga" из збирке *Wiersze V* завршава се строфом:

"Једном, кад туга цвет нам дана збаци,
Народи две ће зрети звезде сјајне:
Утрнулих нам дана то ће зраци
Пламтети небом врх Висле и Рајне".^[11]

Послуживши се метафором ове песничке географије, подсећамо: обе звезде помолиле су се на обзорју — изнад Сене.

У граду светлости Ролич је боравио у два маха: од 1888. до 1892. и, после краћег бечког интермеца, од 1894. до 1897. године. То су биле најплодније године његовог живота, његови звездани часови. Пио је са самог извора поезије, упознао њене велике творце. Краћа путовања (Швајцарска, Лондон, Минхен...) употпуњавала су богати спектар утисака, коме је основне боје давало париско небо. Вративши се у Варшаву, одвојен од извора светлости, песник се убрзо угасио. Поезију ће заменити најсувопарнија проза свакидашњице, стварање — јалова лингвистичка истраживања. Лексикограф Вацлав Ролич-Лидер умро је 25. априла 1912. године. Песник — десетак година раније.

2.

"Pieśń w życiu raz zrodzona moc ma nieśmiertelną."^[12]

Прелистајмо књигу *Poezje II*, коју су имали у рукама Јагић, Змај и Војислав.

Шта у себи крије та књига песама, наговестила нам је посвета "Драгој ми Тројици Домаћег Огњишта..." Култ породице и култ жене, преплитање хришћанског и паганског, егзалтирани тон, библијска стилизација и реторичка ритмизација својствени су аутору ове збирке.

Култ броја три преноси се и на област композиције: збирку сачињавају три циклуса (*Ствар с природом*, *Епонеја мога дечаства* и *Богиње лирске песме*), а као пролог издвојена је песма — триптих "Хефест".^[13] Једино епилог, паганска "Жалопојка" упућена Висли, не поштује принцип хришћанског тројства.

Ничеовски снажан, Лидеров "Хефест" претеча је Стафовог "Ковача". Укрштање хришћанског и паганског, библијска стилизација митолошког мотива јавља се код Ролича раније него код других "трагалаца за Апсолутом". У песми-манифесту "Ја сам", Лидер себе проглашава "песником младе Пољске"; он је први употребио тај назив, који ће тек неколико година касније прихватити његово поколење, али не од аутора ове ексклузивне збирке. Неки Роличеве стихови и пасажии песама у прози најављују Каспровича, Мићињског, Лесмјана... Песме "Развалине" и "Оркестар звона" наговештавају Виспјањског (у овом случају постојала је и могућност непосредног утицаја). "Оркестар звона" најављује и Тетмајера, на кога такође подсећа неколико веома смелих еротичних песама из последњег циклуса, писаних у духу прокламованог начела "Таленат — то је искреност."

То начело истиче Лидерова "Песничка уметност", програмска песма која садржи и ове заповести и максиме: "Пре свега мораш знати родни Говор. — Познати мораш Себе, јер кроз Себе на панораму гледаћеш живота. — Јер песник није рад гомиле створен. — У срцу дете, мишљу зрео буди. — За тебе ништа још није речено. — Песници нова мишљења баштине."^[14]

Прва заповест одговарала је Роличевим лингвистичким склоностима. "Родни Говор", "говор краљевски", "језик који је знао Кохановски", "свети говор чарнолески" није само средство, већ и средиште поезије. Лидер је креатор речи ("poeta slowiarz"), Хефест песничког језика у чијој се подземној радионици кују нове речи и ископавају старе, а оне свакодневне стапају у нове спојеве, нове песничке слике. Тако су речима давали нова значења Маларме и Норвид. Од њих је могао учити Ролич.

Обнављање архаизацијом проповедао је Жан Мореас. Његов узор био је Ронсар. Ту теорију, у почетку спонтано и независно од француског песника, у праксу је претварао Лидер. Узор му је био — Ронсаров савременик Кохановски. Оно што је започео у Кракову развио је Ролич у Паризу. Спонтани покушаји прерасли су у свесно остваривање постулата о освежавању песничког језика на изворима традиције.

После Кохановског, чијом се лиром заувек надахнуо, призива Лидер и друге старе песнике. Назиру се сени Морштина и Трембецког, одблесци барокног концептизма и псеудокласичарске перифразе (код Лидера често помпезне стилске фигуре изражавају баналне садржаје). Овде је подражавалац уједно и претеча: линија Морштин—Трембецки—Лидер води до Тадеуша Пајпера, представника краковске авангарде. Лидера и Пајпера пре свега повезује разграната, бујна метафоризација, негована под стакленим кровом "дугине куполе мисли".

Дух Словацког узноси се изнад вода Леманског језера у сећању Роличевом. Култ аутора "Бењовског" испољава се и у култу творца "Тужбалица": за инвокацију песме "Лобања Јана Кохановског" Лидер узима стихове Словацког из песме "Поводом преношења праха Наполеоновог". То мистично спајање култова омогућио је ритам: несиметрични десетарац, својствен и Кохановском и Словацком, псалмима и народним тужбалицама, библијској прози и њеној романтичарској стилизацији. Десетарац користи и Лидер. Користи га у још једној функцији: у "епским" описима, сличицама у стилу Конопњицке и Асника.

Аснику је Ролич посветио једну куртоазну песму, али сам није био поборник позитивистичког програма. Ближи му је био романтичарски занос, али је и њега одстрио из своје "Песничке уметности".

Доскорашњи заточник устанничких идеала залаже се за солипсизам, ларпурлартизам, херметичност — "јер песник није рад гомиле створен." До тог прелома у идеологији и поетици дошло је у Паризу, под утицајем лектире Готјеа и Бодлера, парнасоваца и симболиста.

У Лидеровој књизи налазимо превод Готјеове песме "Бор у пустари". Избор није случајан. Слика и мисао биле су Роличу блиске: песник је самотни, рањени бор који рони сузе стихова. У патњи се племенит постаје — одговара Лидер у сонету "Племенитост". Такву племенитост цениће Георге.

Испод "Слике младости" потписан је аутор: Сили Придом. Песму француског парнасовца Ролич је уврстио у свој љубавни циклус, поред Хајнеа, Фирдусија и — Бодлера. Посветимо више пажње сејачу *Цвећа зла*, кога Лидер у једном писму оцу назива својим најбољим пријатељем: Бодлер му је био најплодотворнија париска лектира.

У циклусу *Богине лирске песме* пада у очи наслов: "Вотив из злата бодлеровског претопљен на дар једној Мадони". Под тим насловом крије се превод песме "A une Madone (Ex-voto dans le goût espagnol)" из *Les fleurs du mal*, песме чулне и страсне до крви, чија је нага, грешна пут заодевена раскошним метафорама. Статуу Бодлерове Мадоне пренео је Лидер у храм пољске поезије, заменивши неколико бисера на њеној барокној одори ћилибаром "чарнолеских борова".

Бодлер и Кохановски! Већ овде, у првом Лидеровом преводу из *Цвећа зла*, остварен је тај чудни сусрет, могућ само у свести песника-библиофила кога опија поезија "на чарнолеску подешена ноту." Наведени стих потиче из "Баладе о песничком пијанству", која има мото из Бодлера: "Écrivez-vous! (...) De vin, de roisie ou de vertu, a votre guise."^[15] Отада, од првих сусрета на страницама једне необичне књиге, Кохановски и Бодлер чешће ће се састајати у Роличевој поезији.^[16]

Бодлерова Мадона не остаје само златан кип у Лидеровом храму. И своју "пољску Мадону" песник "Футуре" ваја према обличју идеала из *Les fleurs du mal*:

"На глави венац, који женски греси плету,

Ljubomоре каранфил, нарцис сете злати.
У круни, место росе, на свакоме цвету
Симпатични каприци дражесно ће сјати." [17]

Док је Бодлер под краљичине стопе, обумљене "атласним ципелицама поштовања" бацао "змију што му утробу гризе", Лидер је "пољској Мадони" простирао под ноге "саг поштовања" као "краљици која ступа на крунисање". Поштовање је остало, нестало је помаме. Роличев идеал добија црте Лиле Венеде. Тако се Бодлер среће и са Словацким. То се, уосталом, могло и очекивати: Словацки и Бодлер су патрони Младе Пољске. "Цвеће сећања" и "Цвеће зла" преплавиће градине пољског модернизма. Овакве појмовне метафоре, честе и код Словацког и код Бодлера, укрштају се и гранају у Роличевом "врту књига", одражавају се у његовом "језеру сећања".

Поред негованих француских вртова, са рунделама украсног цвећа, фонтанама и вештачким језерцима, пружају се у Лидеровој поезији и запуштене сеоске баште и бескрајна дивља поља са самониклим ливадским цвећем, биљем и растињем ижђикалим из девичанске земље пољске.^[18] "Пољска Мадона", која у свом венцу носи "љубоморе каранфил" и "нарцис сете", окупана "у фонтани свих женских осећања", мора одисати и мирисом пространих пољских равница.

"Мазурских поља биље да ми у њој мири,
Врес, чубар крај ариша, калине и дрена,
Да мирис домовине, родних шума шири,
Да поља моја буду њом оваплоћена"^[19] —

жели песник-градинар који је и у туђини остао — песник пољски. Сличну жељу Ролич изражава и у "Елегији (II)": да "у мирису косе" своје краљице назре пољске "сеоске баште што капљу ружама."

Одјеке Бодлерове химне "Једној Мадони" чујемо у још неким Лидеровим песмама. Поменимо само да се "Варшавским госпођама" песник обраћа са: "Цветови Земље! (...) Мадоне замамне!"

"Цвеће зла" је Ролич пресадио у своју песму "Орфеум". Дом "где се засуканој Музи гомила клања", у коме "трепери етер проституције и мирис женског тела", за њега је "оранжерџа где цветови Земље, младе жене, лагано прецветавају, купајући се у разврата шумном океану." Разврат, "цинично светилиште Бахусово", "свих грехова светских отелотворење", изазива гађење — трновит пут очишћења. То је Бодлерово цвеће., у оранжерџи псеудокласичарских перифраза које подсећају на младалачке покушаје Мицкјевичеве.

Поред цвећа, Лидерове су стихове запахнули и Бодлерови егзотични мириси. Мирис, парфем, мирисати, напарфимисати — то су Роличеве омиљене речи, које употребљава често без осећања мере, изазивајући, понекад, и нехотице комичан ефекат. Али промашаји не оповргавају домете. У својим најбољим песмама (штампаним већином у збирци *Wiersze III*) Лидер оживотворује Бодлерово јеванђеље, објављено у чувеном сонету "Согearpondances", о сагласности мириса, боја и звукова. Са друге стране, подстицај је Роличу дао и Словацки, коме синестезија није била страна.

Далеки одјек "Сагласности", песничке слике човека у шуми симбола који га посматрају, наслућујемо у Лидеровој "Сличности", где песника изгубљеног у шуми живота посматрају раскршћа која га приморавају да погађа пут.

У збирци *Poezje II* наилазимо на још неке Бодлерове трагове. За нас је најзначајнија песма "Кад је отворан ковчег на гробљу." Песник проклиње природу што "цветове наше, жене,

узима у цвату." То је први сигнал. Реч *цвет* чућемо још једном, у метафори "Опашће цвет живота." У истом су семантичком и стилистичком пољу и речи *свежа*, *мирисна* (жена) и *свеле* (чари). То су речи — кључеви од врта *Цвећа зла*.^[20] Да ово није интерпретаторова неоснована апстракција, потврђује шири контекст: цела Лидерова песма, сачињена од десет катрена писаних пољским тринаестерцем, а најјасније и најречитије три последње строфе:

"Stęchłych grobów powietrzem na zawsze upita,
Po raz pierwszy na ciełe świątecznym nieczysta,
Leżeć będzie w pudełku, przed światem ukryta,
Z usty, w których potomstwo mokra rodzi glista;

Z zrenicą napoczętą zębami grabarza,
Ze skórą popękaną w rozkładu pochodzie,
Zgniłą ciecżą obłana, co oddech zaraża,
Jako Łazarz o jednym wielkim wstrętem wrzodzię. —

Leżeć będzie w ohydność brutalnie zburzona,
Tak strasznie spotwarzając cielesne oszustwo,
Że kochanek, co brał ją za życia w ramiona,
W twarz plunął-by Naturze za Gnijące bóstwo!" [21]

То је верна парафраза Бодлерове песме "Лешина", на граници слободног препева:

"Les mouches bourdonnaient sur ce ventre putride,
D'où sortaient de noirs bataillons
De larves, qui coulaient comme un épais liquide
Le long de ces vivants haillons.

— Et pourtant vous serez semblable à cette ordure,
A cette horrible infection,
Étoile de mes yeux, soleil de ma nature,
Vous, mon ange et ma passion!

Alors, ô ma beauté! dites à la vermine
Qui vous mangera de baisers,
Que j'ai gardé la forme et l'essence divine
De mes amours décomposés!" [22]

Тријумфални поход смрти и распадања, истицање заставе наказног и одвратног — атрибуту су Бодлерове поезије које ће преузети пољски модернисти и, у наше време, такозвани турписти, поклонници ружног. Те ћемо атрибуте наћи и у нашој новијој поезији, почев од Војислава Илића.

Сасвим друкчије расположење сугерише Лидерова песма у прози "Кларенско гробље":

"Чемпреси, амерички борови и ловори! Руже — осмехујући се — цветовима грле споменике ...

То није гробље! Врт крај дворца живота: житељи су сишли у подземне сенице, да се наживају жељенога хлада. То није гробље! Оаза усред пустиње живота: они који су ишли разапели су тихе шаторе и почивају у миру..." [23]

И песма тоне у блажени сан. Песник сања о пољупцу сене. Штимунг сненог успокојења

дочарава мелодични рефрен "Руже — осмехујући се — цветовима грле споменике", који у овој песми од десет "строфа" одјекује пет пута. То више није натурализам. То је чисти импресионизам.

После песме "Када је отворан ковчег на гробљу" долази један необичан "Сонет": песма у прози која само графички подражава сонетну форму. У свој песми нема шокантних натуралистичких детаља, али "рђом изједена врата гробнице", "зелени полип" и "пужевска влажност" на металним ковчезима изазивају код читаоца нелагодну језу. Смрт растаче и метал сонета. Смрт остаје неодгонетнута *тајна*, као и *љубав* с којом се сједињује у завршној "терцини". *Љубав и смрт* — то је магична формула Бодлерових ученика, трагалаца за тајном симбола, у чије редове ступа и Вацлав Ролич-Лидер.

Љубав и смрт — тема је још једног "Сонета", који такође одступа од устаљених канона: римовање је замењено понављањем речи и стихова, карактеристичним за кантилену. Ту је Лидеров узор био Мореас. *Кантиленама* француског симболисте одјекује и Роличев "Dźwięczyk" (чему би одговарао наш старински назив "звоњелица"), сонет који пева "о морског дна тишини, супарници гроба." "Вечно море" коме се обраћа песник *Кантилена*, "човек и море" које у сагласности види песник *Сплина и идеала*, захвална тема модерне француске поезије од Лотреамона до Сен Џон Перса., тема је и првог пољског модернисте.

Карактеристична је Лидерова песма "Налети и узмицања". Предочени маринистички пејзаж ("Ја видех налет мора, мора узмицање") преображава се у "пејзаж душе":

"Widziałem życie w sobie o! i siebie w życiu,
Rozbijały się myśli o rafę rozumu,
Bytem, jakoby morze przy przyplýwu wyciu,
I byłem, jako morze wśród obplýwów szumu".^[24]

Оваква конструкција песничке слике блиска је раном симболизму. Њену антиципацију Ролич је могао наћи у Мицкјевичевим *Кримским сонетима*, пре но што је упознао Верленову формулу "Votre vme est un paysage choisi..."

Своју песничку слику Лидер гради не само на визуелним, већ и на акустичким утисцима. *Рик и шум, плач, јечање, врисак и тутњава грмљавине* прате налете и узмицања таласа мисли, који на крају, поражени, одлазе, "појући самртну литанију."

У "звоњелици", школском примеру "звукног сликарства", као таласи се упорно враћају стихови:

"Szemrajcie — o! — szemrajcie, morza fale szmerne!"
"Kołysaj mię, kołysaj, kołyszająca falo"^[25]

Звуковна понављања дочаравају музику мора, која бруји и у "Недовршеној поеми", где "ритмичност вала расте ко у хексаметру", и у "Ноћи на мору", чија је "хомеровска рапсодија" преточена у ритам десетерца (такав ће ритам исконска стихија наметнути и нашем Назору).

Распевани рефрен кантилене, сагласја алитерација и асонанца значили су прожимање Лидерове поезије музиком, у складу са поетиком француских симболиста. Песник чијим је склоностима био ближи парнасовски идеал — исклесани "хладни кам", приклања се уметности звука.^[26] Роличева "Песничка уметност" у свом програму није предвиђала музику. Роличева поезија, примајући формалне тековине симболизма, остварује начело Верленове "Art ројтике": "De la musique avant tout toute chose."

Музика се разлеже у "Оркестру звона", песми која садржи један од првих Лидерових еуфоничних концерата без тонова:

"Orkiestra dzwonów! Dzwony! Dzwony! Dzwony!
O! módl się z nimi, o módl się oskniony!" [27]

У Лидеровој поезији звона звоне на јутрење и вечерње, звона звоне и дању и ноћу. Песник је наслућивао "где загонетке кључ је, чудна спона, да с људским срцем збори срце звона." Тајна је у "звуконном сликарству", у оркестрацији стиха, у музици, музици пре свега.

"Швајцарска баркарола" представља песнички акварел насликан звуцима "дукатске песмице" дрвећа, праћене тутњавом пароброда који "оре наборано површје смарадног језера", пролазећи пределом живописним и чаробним "као у арапској бајци". Звонки катрени "Швајцарске баркароле" подсећају на оријенталне рубаије.^[28]

Музиком ће забрујати читава природа у песми "Када звончићи швајцарски симфонију свирају: Ogemus!" Чујмо неке ставове тог симфонијског концерта, оствареног на граници између слободног стиха и поетске прозе:

"Пастири силазе у долине за стадима крава, а оне иду, одзвањајући стаклену музику звончићима о врат обешеним.

Хиљаду Цигана удара у сребрна цимбала.

Са свих страна притичу пастири; спајају се једни са другима, стадо бива све веће и веће, расте јединкама, расте десетинама, расте стотинама, као усов што се руши са врха Јунгфрау.

Обелисци Мемнона поздрављају исходећег Фараона сјаја.

Хиљаду крава ступа по широком путу; на стају мирише пут којим пролазе; спаја се с њима хиљада друга и трећа.

Лица дрвећа попало грозничаво руменило.

Потмула звоњава испуњава ваздух; житељи успутних села јате се у капијама, занесени слушањем капеле крава.

Хиљаду кристалних пехара звони у част мириса Јесени."^[29]

Слободно ређање импресија и асоцијација изазваних походом "капеле крава" кроз швајцарски предео испуњава читаву партитуру песникове симфоније. Такав поступак подсећа на Метерлинка (*Serres chaudes*), као и на поетску прозу Рембоову. Лидеров је стил — импресионизам у коме се већ назире обрисе надреализма.

Песник је тежио за синтезом., за свеобухватним изразом: "Ко ће насликати пејзаж? Ко ће изрећи реч што све садржи?"

Сва су чула изоштрена и до крајности напета, спремна да упију све утиске, да сажму свет у жижу:

"Црвено-златне плочице, падајући са дрвећа, дају метални звук."

"У безистанима Багдада прострти су ћилимови пред купцима."

"Осећам мирис паре што се диже из чиније пуне сипких кромпира."

У финалу тријумфује звук:

"У Свемиру гудба огромна:
 Виолина — отегнут ћув ветра.
 Контрабаси — бег плаких потока.
 Чела — срце и мисао моја.
 Флаута и кларинети — деце гласови далеки.
 Тамбурина — звон швајцарских крава.
 Хроматска труба — јодлање пастира.
 Оргуље — тутњава далеких каскада.
Viole d' amour — шумор метаЈвш дрвећа.
Vox humana — чујем глас драгане...
Vox humana — Природа цела, Природа! — Осана!"

То више није Верлен. То је — Вагнер.

Опредељујући се за звук., Лидер је тражио инспирације и у старопољској музици, повезујући тако модерне резонанције своје поезије са традицијом оличеном у Кохановском. Псалми Кохановског, претопљени у музику Миколаја Гомулке, одјекују у песми "Осмеху моје сестре". Култ традиције и култ музике сједињују се са култом жене, Антигоне и Лиле Венедe.^[30] Смењују се одсеви библијске и оријенталне поезије, импресије се преплићу рефлексима, наговештаји исповестима. То је техника слободних асоцијација које једино наслов држи на окупу — поступак примењен и у "швајцарској симфонији".

Неспутано изражавање импресија и асоцијација захтевало је формалне промене које су дубоко задирале у структуру песме. Тај се процес може пратити на страницама Лидерове књиге.

Песник се најпре ослобађа окова риме, а онда и оклопа освештане и овештале версификације. Неримовани хексаметри означавали су враћање класичним изворима. Бели стих је Ролич могао наћи и код Кохановског и Словацког. Карактеристично је да су песме "Елегија I", "Te Feminam laudamus" и "Школа", у којима је присуство њихових сени посведочено, писане белим пољским тринаестерцем. Слободни стих преузима Лидер од француских симболиста. Код њих, али не само код њих, нашао је и обрасце за своје песме у прози. Узор му је била, између осталог, и библијска проза (у преводу Јакуба Вујека), као и проза пољских романтичара (нарочито Красињског). Али ту се крију и изненађења која могу преварити и тако доброг познаваоца Лидеровог дела као што је Марија Подраза-Квјатковска, па чак и песника, филолога и преводиоца осетљивог слуха као што је Мјечислав Јаструн.

У својој монографији о Роличу Квјатковска као пример песме у прози која представља нормални, мирни опис наводи песму "Витриол" из збирке *Poezje II*.^[31] На први поглед тако се и чини:

"W framudze starodziejjskiej bramy, przytulona do obdartego muru, surowa mieszczanka stoi z tygłem glinianym w ręce, przyodziana szalem, który jej spada z jednego ramienia, stoi w cieniu, ukryta przed Księżycem — dużym, jak żrenica, zroszona kropłą atropiny."^[32]

Међутим, то је само један слој те структуре, слој реченице и интонацијске фразе. Под тим слојем крије се други — слој стиха и песничког ритма. Са великим трудом откопавамо — притајене пољске тринаестерце! Првобитни песников запис морао је изгледати овако:

"W framudze starodziejjskiej bramy, przytulona

Do obdartego muru, surowa mieszcanka
 Stoi z tygłem glinianym w ręce, przyodziana
 Szalem, który jej spada z jednego ramienia,
 Stoi w cieniu, ukryta przed księżycem — dużym,
 Jak żrenica, zroszona kroplą atropiny."

Тај мађионичарски трик — писање белих стихова у континуитету — примењен је у свих седам пасуса песме "Витриол", седам маскираних строфа, од којих се свака може поделити на шест тринаестераца са усеком после седмог слога.^[33] На бројевима шест и седам почива ова песничка математика. Под варљивим спокојством прозе прикривен је немир поезије. То су звучне мађије прерушеног пољског тринаестерца.

Овакав, графички начин претварања стихова у прозу Лидер користи и у песми "U fary, gdzie Pan Jezus stary". (И ту је у питању тринаестерац). Следећи корак је — потпуно растакање версификацијске структуре, претапање руде стихова у метал поетске прозе, као што је поступао Бодлер.^[34] Начинивши тај корак, Ролич нам је оставио и видљив траг: једну поред друге он штампа две варијанте песме "Сећање на Леман". Прва је састављена од шест катрена са унакрсно римованим једанаестерцима. Написана је, како је песник назначио, у октобру 1889. године. Друга варијанта, настала у марту 1891, само спољним изгледом подсећа на версификацијску структуру прве: састоји се од шест пасуса, којима као инвокација претходи кратка реченица — узвик: "Видех га!" (Та је реченица стајала на челу прве строфе у ранијој варијанти).^[35] Ишчезли су стихови и риме. Пред нама је ритмична проза, која се једино може рашчлањивати на колоне, синтаксичко-интонацијске одсеке неједнаке дужине. Од њих само четири подсећају на некадашње једанаестерце. Појављују се, међутим, поред других, и десетосложни одсеци као прозни еквиваленти несиметричног десетерца и носиоци дискретне библијске стилизације. У новој одори песма делује свечаније и зрелије. Адекватнији израз импресије постиже снажнији уметнички ефекат. Конфронтација ова два текста најочигледније показује колико Лидер дугује париским искуствима.

3.

Код Ролича често срећемо несиметрични десетерац, са усеком после четвртог слога. Тај стих не представља реткост у пољској поезији, а његова се генеза не своди на југословенски утицај.^[36] Међутим, кад је реч о Лидеру, има основа за претпоставку да је и такав утицај постојао. Биографски подаци о песнику и о људима у чијем се кругу кретао указују на то да се Вацлав Ролич-Лидер интересовао за наше народно песништво. Уосталом, за остваривање утицаја нису неопходни лични контакти: постојали су преводи^[37], повољна атмосфера и афинитет. Песникова интересовања испољила су се и у његовој поезији.

Године 1888. настала је песма, "Легенда гора", штампана касније у збирци *Wiersze V*. Испевана је белим епским десетерцем, са карактеристичним понављањима:

"Wyszli wszyscy z młodym Ziemowidem,
 Ziemowidem, synem Piastunowym (...)"^[38]

Ови стихови нам звуче као они наши:

"Здраво ошли, весела им мајка,
 Њима мајка, а мене дружина".

Марија Подраза-Квјатковска ту види утицај руске билине. Ми — утицај српске јуначке песме. У прилог нам иде десетерац.

Поред пољских превода, песник-лингвиста и библиофил могао је имати у рукама и неку књигу наших народних песама у оригиналу. Познавалац руског и чешког језика могао је помало знати и српскохрватски. На то нам указује и лексика певача словенске прошлости.

Пишући о променама у области семантике, карактеристичним за Лидерovu поезију, Квјатковска као пример наводи и реч "czasownik", која код Лидера не значи "ни хронику, ни предмет конјугације", већ оно што нормално означава пољска реч "zegar", дакле — часовник.^[39] Мишљења смо да овде није у питању померање значења пољске речи, већ богаћење лексичког фонда позајмицом из српскохрватског језика.

У сваком случају, без обзира на познавање језика, Лидер је морао донекле познавати нашу књижевност, не само народну, него и уметничку. О томе управо сведочи чињеница да су се међу одабраним песницима којима је послао своју збирку *Poezje II* нашли Змај и Војислав. Претпостављамо да је и њима том приликом писао (као Јагићу), али се, на жалост, и књигама и писмима заметнуо сваки траг. Немамо, међутим, разлога да сумњамо у то да су примили књиге које су им намењене.

Настојећи да са својом поезијом упозна еминентне стране писце, Лидер је начинио зналачки избор: упутио је своју збирку Јовану Јовановићу-Змају и Војиславу Илићу као најистакнутијим представницима два доба наше књижевности. Потез је био срачунат и на нешто друго: на полонофилство наших песника.

О Змају као полонофилу, познаваоцу и преводиоцу пољске књижевности овде нећемо говорити. О томе се већ писало,^[40] а однос између Лидера и Змаја не даје нам грађе за компаративна испитивања.^[41] Друкчије стоји ствар са Војиславом Илићем. Ту можемо саопштити досад непознате податке који бацају нову светлост на песника "Запуштеног источника".

У Илићевом делу налазимо и пољске трагове. Поменимо само, не упуштајући се овде у анализу, песме "Finis Poloniae!" и "Љубавна трка" и чланак *Подробности о Крашевском*.^[42] Овај чланак, објављен у "Србадији" 1883. године,^[43] према аутору коментара уз Војислављева *Сабрана дела*, "компилација је из неких страних (руских) новина."^[44] Ми смо открили да је то компилација — из пољских новина. У краковском листу "Nowa Reforma", у броју 173 од 2. августа 1883. године, пронашли смо чланак *Sprawa Kraszewskiego (Афера Крашевског)*, који је Војислав верно парафразирао, а поједина места и превео.^[45] За нас је то доказ да је Војислав Илић, поред руског, знао и пољски језик, па је могао читати и књигу коју му је Лидер послао. Ми сматрамо да је та лектира извршила пресудни утицај на Илићеву предсмртну лирику.

Утицају претходе сличности. Између Вацлава Ролича-Лидера и Војислава Илића сличности су бројне и велике, од општих до посебних и појединачних. Оба песника спадају у врсту оних уметника који се превасходно инспиришу већ створеним уметничким делима. У њима се као у жижи стиче културна баштина, песничка традиција, глас песника из магле векова. Понављајући изнова стварају, претварајући обогашују до култа уздигнуту уметност речи. И код Илића и код Лидера има наслеђа класицизма и романтизма, обојици је најближи ларпурлартизам парнасоваца. И Лидер и Илић се обраћају митовима и легендама, античким и словенским, надахњују се поезијом Истока и Запада. Обојица клешу "хладни кам" стихова. Многи стихови из збирке *Poezje II* могли су Војиславу звучати као варијација неке блиске и познате мелодије. Могао је ту наћи суморне, елегичне тонове, песме љубавне и родољубиве (ни "Кошћушкова сабља бритка" није му била страна), мотиве о којима је сам певао — развалине., гробља, звона, дивље цвеће, јесен, море, омиљене песничке речи — блудети, почивати, лелујати, ћутање, тишина, мир, сан и ритмове које је сам често користио: осмерац, епски десетерац и нераздвојни хексаметар.

Песнику "Исповести" који је сам са собом беседио:

"Истина где је? ... Иди својом стазом,
Ал' познај себе, па да познаш њу"

разумљив је саморазговор проповедника "Песничке уметности":

"Познати мораш Себе, јер кроз Себе
На панораму гледаћеш живота".

То није само пуко сабеседништво двају далеких Сократових ученика, већ и суштинско сагласје двеју песничких вероисповести везаних изборним сродством.

Бродар "на мору бурном људскога живота", растрзан мислима о бес-мислу постојања, видео је "своју у животу слику" у "налетима и узмицањима" исконске стихије, у "разбијању мисли о хрид ума." "Сморен путник у дубокој ноћи" који се непрестано пита "Какве ме тамо очекују тајне? Има ли краја тумарање то?" нашао је брата у "путнику заблуделом у шуми", коме ће "живот протећи у лутању", тражењу и одгонетању. И један и други путник "само за тренутак налази спокојство", када "заборави да је у шуми" и да "свуд се шири Ноћ, дубока ноћ". У песми са симболичним насловом "Сличност" над путниковом главом одјекује и злокобни крик гаврана.

Све је то песник "Позне јесени" као у чаробном огледалу могао видети у књизи свог пољског сабеседника. Све су те сличности остваривале погодне услове за утицај првог гласника пољског модернизма на нашег парнасавца, који ће после тога изменити своју поетику. Ова промена, коју су опазили и истакли неки истраживачи Илићевог дела,^[46] одиграла се 1892. године. Почетком те године (у Турн-Северину) или крајем претходне (у Београду) Војислав је морао имати у рукама књигу коју му је послао Лидер. То је она све досад непозната "нова песничка лектира" чији утицај претпоставља Драгиша Живковић, лектира којој првенствено треба да захвалимо што је Војислав Илић "задњих година свога живота асимиловао и стваралачки применио у неким својим песмама елементе симболистичке поезије".^[47]

Анализирајући песму "Запуштени источник" (насталу у јуну 1892), задржавши се посебно на стиховима:

"Сува кржљава крушка, ко црна огромна рука,
суморно над њиме стоји. И криве њезине гране,
наказно пружене горе, ко израз паклених мука,
од суве, самртне жеге усамљен источник бране",

Живковић констатује:

"Од свих додатака, именских или глаголских, у овој песми нас највише изненађује прилог *наказно*. Илић је описивао суморна места, али никада се појам наказног није појављивао у тим описима (...) Међутим, у овој песми, контраст између суве, криве крушке и бујне траве околу ње је *наказан*, природа је изгубила своју целовитост и јединство, свет се *дезинтегрира*, и од *суморног* постаје *наказан* и *ругобан*."^[48]

Ругобан је и наказан свет у Лидеровој песми "Када је отворан ковчег на гробљу", која, као што смо показали, представља парафразу Бодлерове песме "Лешина". "У походу распадања" разлаже се и песничка слика.

"И као врхунац тог одступања В. Илића од његове раније слике света" — наставља

Живковић — "долази тај мотив суве крушке и на крај песме, као њена поента;

и у тој строфи врши се врло значајна супституција: те 'наказно' устремљене гране не стоје више изнад *извора* и не бране више *њега* од 'суве самртне жеге', него стрше изнад *самог песника* и бране *њега самог* од 'очајних мисли'. "[49]

Слична супституција извршена је у Готјеовој песми »Бор у пустари" ("Le pin des landes"), коју је Илић могао упознати у Лидеровом преводу. Почетни стихови:

"Gdzie się piachy z piachami w jeden obszar lepią
Wielki, niby Sahary białej suche morze (...)"[50]

могли су песнику "Запушеног источника" сугерисати и "мотив *безводне пустоши*") чију необичност Живковић истиче.^[51] За разлику од гордог, узвишеног бора, "сува кржљава крушка" повија се ка земљи, ка корову и "цвећу зла", и управо је због тога "ближа крвотоку" савремене поезије.

"Дезинтеграција је овде потпуна, она обухвата не само околни свет него и самог песника. Ако су раније "очајне мисли" налазиле склад са опустошеном природом, сада се оне превазилазе и побеђују не неким сећањем на "раскошног пролећа крас" него једним црним осећањем раздвојености, наказности и ругобе"⁵² — наглашава интерпретатор и закључује:

"Војислав Илић је овде, у овој песми, изразио емоцију *бодлеровског сплина*."^[53]

А ми закључујемо: Војислав Илић је упознао Бодлера преко Вацлава Ролича-Лидера.

Други интерпретатор, Милорад Павић, овако резимира своја запажања :

"Војислав Илић је симболизам наслутио и припремио му терен код нас. Он је проблем уочио, први употребио термин симбола у бодлеровском значењу, преоријентисао сопствену поезију са ликовних на музичке преокупације и извршио субјективизирање пејсажа у симболистичком правцу, детронизирајући несубјективни лирски израз којем је иначе посветио цео свој стваралачки живот и који је узнео до култа."^[54]

Симболизам је у пољску поезију уносио Вацлав Ролич-Лидер. Реч-кључ "симбол" изречена је уз химну оргуља у песми "Veni Creator", у којој се појављује и "пољска Мадона" у мирисном облаку бодлеровског парфема. Лидер није разрадио теорију симбола као песник "Сагласности", али је Илић могао да наслути куда води пут кроз тајанствену шуму сличности. Његов је Клеон кренуо тим путем.

"Музичке преокупације" Илићеве у сагласју су са Лидеровим. "'Вече на броду', испевано на повратку из Турн-Северина 1892, представља прави звучни пастел, пејсаж и амбијент дочаран звуцима сантуре, песмом и тутњавом брода."^[55] Слично је компонована "Швајцарска баркарола", чију је "партитуру" године 1891. један песник-луталица послао своје брату по избору.

Илићев спев "Песник" (1893) почиње симболичном звоњавом звона:

Сунце се гаси за брда далека,
Вечерњих звона разлеже се јака.
Спокојно, равно одјекује она...
О сетни звуци вечерњега звона!

Исти ритам и исти звук брује у Лидеровом "Оркестру звона" :

Orkiestra dzwonów! Dzwony! Dzwony! Dzwony!
O! módl się z nimi, o módl się ockniony!

Исто ће сазвучје одјекнути још неколико пута. И наш је песник слутио "где загонетке кључ је, чудна спона, да с људским срцем збори срце звона". И он се приклања царству музике. Спев се завршава незадрживим налетом "вала душе", правом поплавом звука:

И онда вали страсне душе моје
Прекипе, теку преко међе своје
У звучном складу . . . Но то нису речи,
То није песма што с усана јечи,
Но усклик среће, што из душе стиже,
Вихор што мисо међу звезде диже,
Заношљив јаук болова и среће,
Шум што се бурно са дна душе креће! (. . .)

Готово исте речи-кључеве садржи песма "Налети и узмицања", у којој кипе вали мисли.

Лидерова књига није нашем песнику била једини подстицај,^[56] али је тај подстицај изазвао далекосежне преображаје у самој структури Илићеве песничке слике. Чињеница је да је Војислав Илић прожео поезију музиком управо онда када му је Лидер послао своју збирку у којој је прихватио начело "De la musique avant toute chose". Да су на структуру "Песника" утицали и "Налети и узмицања" и "Оркестар звона", показује компаративна анализа. У једном случају неоспорна је подударност у песничкој слици и кључним речима од којих је саздана, у другом још и у ритму и оркестрацији стиха; у оба случаја заједничко је функционално коришћење акустичких утисака. И тиме је Војислава Илића и читаву нашу поезију задужио Вацлав-Ролич-Лидер.

Песнику "Налета и узмицања својствено је и субјективизирање пејзажа које ће Илић применити у "Елегији на развалинама куле Северове" (написаној 28. јануара 1892), у већ осветљеном "Запуштеном источнику" и, пред саму смрт, у оној болној и непроболној, бесмртној песми без наслова интонираној речима "Кад се угаси сунце..." Њене сабласне, "чудесне приче", "речи тајанствене", речи-кључеви "душа", "сан" и "смрт", гласови ноћи који најављују Диса и Пандуровића,^[57] заиста се "могу поредити са раним симболистима у Француској",^[58] са Верленовим "пејзажом душе", а пре свега са "тајанственим речима" и пејзажима Верленовог пријатеља и ученика Вацлава Ролича-Лидера.

То поређење испада у корист нашег песника. Његова лабудова песма ближа је симболизму од "Налета и узмицања". Ту се ослободило, избило на површину све оно што је, притајено, од раније клијало под непомичним, хладним каменом. Из туђег врта пресађено цвеће подстакло је тај раст и цветање, које ће смрт пресећи. Али управо зато што се над њиме надвила црна сенка, у грчевитом отимању од слућене смрти, последњи цвет ће шикнути ка небу као црвени млаз и надвисити оно анемично украсно цвеће, одгајено у стакленој башти. Лидер је "размишљао над гробом", док је Војислав Илић певао своје предсмртне слутње.

Кренувши истим путем, Илић је, утркујући се са сенком, вођен талентом и интуицијом, стигао пре Лидера до чудесних предела у себи самом. Лутајући шумом импресија, Војислављев предводник ће тек у својој следећој збирци стихова запловити водама чистог симболизма, "језером белог сећања".^[59] Касније ће се отиснути и даље, до већ угледаних али мимоиђених надреалистичких обала, где се "као корњаче, као птице излежавају црвене мисли".^[60] Али тада нашег песника неће бити међу живима.

Упутивши се за Лидером, Војислав Илић је испредњачио у разради теорије симбола и субјективизирању пејзажа, а није много заостао у прожимању поезије музиком; далеко је, међутим, заостао у модернизовању песничке дикције, у функционалном преображавању фактуре стиха. До краја је остао веран своме хексаметру, којим је мерио и оно ново, флуидно и неизмерљиво, што ће од њега баштинити наша модерна поезија.

Интерпретатор "Запушеног источника" утврдио је да његова хексаметарска организација "показује мању ритмичку правилност него многе друге Илићеве песме испеване у овом стиху".^[61] То је само један, тешким негвама спутан корак у правцу који је означио Лидер. У песми "Veni Creator" хексаметарска ритмичка оса претвара се у стожер слободног стиха: број слогова варира од 11 до 19 (сем осмосложног рефрена "Veni Creator Spiritus"), цезура се слободно помера, нема римовања. Такву је могућност имао и песник "Запушеног источника". Што је није искористио, разлог је "у рутинираности В. Илића у руковању тим стихом, у једној толикој навикнутости на ритам хексаметра да је и у овом случају та навика и сувише савладала емоцију и оковала њено узнемирено кретање у инерцију таласања већ уходаног ритма".^[62] Окоштала фактура Илићевог стиха онемогућавала је и технику слободних асоцијација, примењену у најбољим Лидеровим песмама из збирке *Poezje II*. У сваком другом погледу та је књига заиста инспиративно и плодотворно деловала на свог одабраног читаоца.

Не искључујући и друге подстицаје, биографску условљеност и песнику урођену интуицију, ова, сада позната, "нова песничка лектира" повела је Војислава Илића "у област симболистичких слутњи, стрепњи и трагања".^[63]

4.

У овом поглављу, на које би се свео рад са традиционалним насловом *Вацлав Ролич-Лидер код Срба и Хрвата*, који би се позабавио само преводима (регистрованим у *Bibliografii Leksikografskog zavoda*), изнећемо на видело још један непознати податак, значајан за компаративисте германистичке оријентације.

Прва Лидерова песма преведена је код нас 1909. године: у београдској "Штамп" (број 301), под насловом "Језеро успомена", објављен је анонимно прозни превод већ помињане песме "Na tęsknym stawie wspomnienia". То је типични "унутарњи пејзаж", симболистички "пејзаж душе", са појмовним метафорама које конкретну слику утапају у апстрактни наговештај, са синестезијом, магијом сагласности:

"На језеру чежње белих успомена, на успаваним таласима страха и слутње пловим у дубокој самоћи у часовима уздаха на чуну сећања са очима као ноћ плавим.

Пловим тихо и лабуди осећаја тону преда мном у таму, а ја пловим даље као у феудалној балади осветљеној месечином сјајних помисли.

Бродим ћутке... док се одједном из таласа подиже девојка кајања у сивој боји бајке и јечаше машући ми крин-белим рукама као усамљен извор осиротелој ливади.

На језеру чежње белих успомена, на успаваним таласима страха и слутње пловим у дубокој самоћи у часовима уздаха на чуну сећања очију плавих као ноћ."

Упоредимо овај превод, који су могли читати и наши "неуки" и "самоуки" модернисти Дисовог соја, са оригиналом, неприступачним не толико због језичких баријера (као што показује Илићев пример, пољски језик је био познатији него што се обично мисли), колико због тога што је збирка *Wiersze III* штампана у свега педесет нумерисаних примерака, искључиво за посвећене. Погледајмо, дакле, то неприступачно језеро у песниковом врту:

"Po tęsknym stawie białego wspomnienia,
Po sennyh wodach marzenia i lęku —
Pływam, samotnie, w godzinach westchnienia,
Na sowiookiej pamięci czółenku.

Płynę spokojnie, a uczuć łabędzie
Z wolna mijają mnie w dali bezdźwięcznie;
Płynę, jakoby w feudalnej legendzie,
Światłem myślenia olśniony miesięcznie.

Płynę w milczeniu, wtem z smętnych wód toni
Bajecznie żalu wyłania się panna
I, lelijowe załamując dłoni,
Łka, jak na wdowim gazonie fontanna.

A ja po stawie białego wspomnienia,
Po sennyh wodach marzenia i lęku —
Płynę, samotnie, w mgłach ciężkich westchnienia,
Na sowiookiej pamięci czółenku..."[64]

Овај текст се прилично разликује од оног анонимног превода, не само у формалном погледу. У овим катренима, сатканим од унакрсно римованих једанаестераца, песник плови "водама сненим маштања и страха", "на совооког спомињања чуну", док "девојка жалости" "јеца као фонтана" . . . Пребирајући "ред по ред", нашли бисмо још разлика, а узалуд бисмо тражили "сиву боју бајке". Разлике и овај додатак разјашњава трећи текст:

"Auf sehnsuchtvollem teiche der weissen erinnrung
Auf schlafenden fluten von äugst von wahn
Segl ich tief einsam in den stunden des seufzens
Auf nachtäugigen angedenkens kahn.

Ich gleite still und die schwane der gefühle
Tauchen ferne von mir in das dunkel ein,
Ich gleite wie in einer feudalen ballade
Mondlich beleuchtet von der gedanken schein.

Ich segle schweigend — plötzlich aus klagenden fluten
Hebt sich die maid der reue in sagengrau
Und schluchzt die weissen lilienbände windend
Wie einsame quelle auf der verwitweten au.

Auf sehnsuchtvollem teiche der weissen erinnrung
Auf schlafenden fluten von äugst und von wahn
Segl ich tief einsam in den druckenden nebeln
Auf nachtäugigen angedenkens kahn.

То је Георгеов превод, Георгеов језик и правопис и Георгеово "сивило бајке", у коме Лидерова песма делује отменије и привлачније. Тај је превод објављен најпре у "Вдттер фѳр die Kunst" (1896), затим у *Übertragungen aus den Werken von Waclaw Rolicz-Lieder* (1905) и, најзад, у *Zeitgenössische Dichter* (1905), где се Лидер нашао у друштву Верлена, Малармеа, Рембоа, Де Рењиеа и Д'Анунција.^[65] Наш је преводилац, дакле, Вацлава Ролича-Лидера преводио са немачког језика, са препева Штефана Георгеа. Тако је решена загонетка "сиве боје бајке". Остале "песничке слободе" (у стилу "очију плавих као ноћ") које немају покрића у Георгеовом тексту иду на рачун преводиоца.

На страницама "Штампе" исти је Аноним објавио две године касније још четири превода Лидерових песама — Георгеових препева: "Поздрав" (1911, бр. 1), "Молба" (бр. 5), "Феникс из пламена" (бр. 49) и "Јесен живота" (бр. 59). Прва и трећа песма ("Powitanie" и "Feniks powstaje z popiołów") припадају збирци *Wiersze III*, а друга и четврта ("Prośba" и "Jesień żywota") збирци *Poezje I*. Сви су преводи у прози. Да су са немачког, показује већ сам наслов "Феникс из пламена" (код Георгеа "Phcnix steigt aus den flammen"), док би и нашем језику и наслову оригинала одговарало: "Феникс се рађа из пепела".

Ево те песме у оном облику у којем су је гледале очи наших модерниста:

"Вечито бесмртна песма увек младе љубави лети тајанствено кроз столетну шуму обраслу маховином на мелодичним крилима блажене чежње.

Нека се склопе човечје усне као мимозе, као руже кад са црквеног торња одјекне ангелус, као при појави месеца персиске лале.

На мелодичним крилима блажене чежње лети кроз баште, кроз моје снове вечито бесмртна песма увек младе љубави."

Мада је та песма са далеког пута преко Немачке долетела до нас нешто измењена, и таква је била верни гласник симболизма, тумач неизрецивог, наговештај неухватљивог. Њена је тајна: алузија, сугестија, аналогија.

Погледајмо још једну песму, објављену у три облику, као отелотворење Лидеровог култа Тројства. То је песма "Powitanie" — "Begrüssung" — "Поздрав". Њена прва строфа у анонимном прозном преводу гласи:

"Срце се моје свеже окитило да те дочека као што се спрема какав замак у шуми да поздрави своје господаре. Ти ступаш у одају насликану сновима, ступаш мало зачуђена и утонула у мисли."

У оригиналу стоји "сеоски дворац". У шуму га је пренео Георге. Његова је и "пустиња" у четвртој строфи:

"Невиним животом живи ми срце, ниједан кутић у њему не скрива пустиње пуне песком, у свакој бори за тебе скројене хаљине блиста кончић свеже мисли и новог осећаја."

Без обзира на разлике, сва три текста подсећају — на Бодлера. Песниково срце спрема се да дочека још једну пољску двојницу Бодлерове Мадоне. Она је за Георгеа неприкосновена. Њу је поштовао и наш преводацац.

Још једна знана сен промиче пред нашим очима у трећој строфи Лидерове песме. Њено присуство се тешко да осетити у преводу, па чак и кад је преводацац Штефан Георге. У преводу превода читамо:

"Овде дају мисли слично баштама сенке пожуде. Овде певају речи као тице шума, овде пију лептири бајака мед слатких осећаја у миру, тишини, усамљеном свету снова."

Ту је верно пренета Георгеова слика, која се нешто разликује од оригинала:

"Tu myśli, jak ogrody, cień rozkoszny dają,
Tu słowa, jako leśni ptaszekowie śpiewają,
Tu tęczowe motyle ssą miód słodkich wrażeń,
Tu spokojność i cisza, świat samotnych marzeń."

"Дугини лептири" су се ишчаурили у "лептире бајке", "блаженство" се претворило у "пожуду". Али није ствар само у томе. Ствар је у "магли векова", у суптилној стилизацији, у ритмичким и звучним мађијама пољског тринаестерца. Лидерови су стихови у благом сазвучју са песмом "Липи" Јана Кохановског:

"Tu zawsze chłodne wiatry z pola zawiewają,
Tu słowicy, tu szpacy wdzięcznie narzekają,
Z mego wonnego kwiatu pracowite pszczoły
Biorą miód, który potym szlachci pańskie stoły."^[66]

Вацлав Ролич-Лидер је, као Жан Мореас, "обмањивао векове". У једној песми он с лакоћом лептира прелеће од Кохановског до Бодлера, од буколичког пејзажа до "пејзажа душе", од пастиша до антиципације. Он је у овој песми сав.

*

Лидеров преводилац је остао непознат. Био је то свакако неко од сталних сарадника "Штампе" ко је знао немачки језик, а интересовао се и за пољску књижевност. Није искључено да је то био и сам власник листа Светолик Јакшић, који је као дипломата једно време боравио у Немачкој.

За нашу германистику значајан је податак до којег смо дошли у овим компаративним испитивањима да су први српскохрватски преводи Лидерове поезије у ствари преводи из Георгеа, преводи превода додуше, али ипак — Георгеових. Ако је веровати *Bibliografiji Leksikografskog zavoda*, која прве преводне Георгеове лирике региструје тек у 1927. години,^[67] преводи које смо ми идентификовали померили би ту границу за читавих осамнаест година.^[68] И у овом случају необичну је и истакнуту улогу одиграо први гласник пољског модернизма — Вацлав Ролич-Лидер.

НАПОМЕНЕ

[1] Јан Каспрович, *Не заборави*. Прев. М. П., Дело, 1896, XII, 88—89. У чланку *Први преводилац поезије Младе Пољске код Срба и Хрвата* (Књижевност и језик, 1965, 3, 97—102) утврдили смо да је тај преводилац био Милорад Павловић.

[2] *Novo poljsko pjesništvo*. Prosvjeta, Загреб 1894, 1, 21.

[3] Писмо у облику посетнице формата 14 x 7, без жига, заведено је под сигнатуром R 4610 b. Јосип Хам га не помиње у свом раду *Jagić i Poljaci* (Rad JAZU, књига 282, Загреб 1951, с. 75—222); није ушло ни у колекцију *Korespondencija Vatroslava Jagića* (JAZU, Загреб 1953...). Лидерово писмо овде први пут објављујемо; исправили смо неке ситније правописне и језичке грешке.

[4] Waclaw Lieder, *Poezye II*, Paryż. — Wyłoczono dla autora książki niniejszej reprodukcji sześćdziesiąt. W oficynie Wł. L. Anczyca i Sp., pod zarządem Jana Gadowskiego. W Krakowie, dnia dwudziestego majowego MDCCCLXXXI. — Књига је заведена под сигнатуром J 1549.

[5] Настојали смо да у преводу дочарамо стил и ритам Лидерове свечане прозе.

[6] Највише је о Лидеру писала Maria Podraza-Kwiatkowska. Од целокупне литературе о песнику најзначајнија је њена монографија *Waclaw Rolicz — Lieder*, Warszawa 1966. Квјатковска је приредила и критичко издање Лидерове поезије: *Waclaw Rolicz — Lieder*,

Wybór poezji, Kraków 1962. Што се овог издања тиче, поновићемо мишљење рецензента Andrzeja Matuszyka (*Krytyczne wydanie poezji zapoznanego modernisty*, Ruch Lietracki 1964, 2, 81—84) да је заиста штета што "читав тај опширни и сложени научни апарат служи само избору текстова" (замерка је упућена издавачу, а не приређивачу, који заслужује само похвале). Вредан је прилог Квјатковске и њен чланак *Czy na pewno poezje Liedera? Przyczynek do dziejów Baudelaire'a i Georgego w Polsce*, Ruch Literacki 1961, 3, 161—164. Књигу о Роличу написао је и Stefan Napierski (Marek Eiger), *Zapomniany polski modernista*, Warszawa 1936. Грађу о Лидеровом животу и раду прикупљали су и Zofia Ciechanowska (*Notatki do życia i twórczości Wacława Rolicza Liedera*, Pamiętnik Literacki, Lwów 1937, 110—114) и Jan Wiktor Gomulicki (*Wacław Rolicz Liedera. Sylweta biograficzno-literacka*, Ateneum, Warszawa 1938, 1, 59—90), који је приредио и једно популарно издање Роличевих песама (*Wacław Rolicz-Liedera, Poezje wybrane*, Warszawa 1960). О Лидеру су, између осталих, писали: Przesmycki, Lange, Kasprowicz, W. Gomulicki, Gąsiorowski, Nowaczyński, Dębicki, Boy-Żeleński, Iwaszkiewicz, Czernik, T. Breza, Jastrun, P. Hertz; Brückner, T. Grabowski, I. Matuszewski, Feldman, A. Potocki, Czachowski, Borowy, Krzyżanowski, Wyka, Magnuszewski; Пенев, Крејчим Wolters, Duthie, E. Jaime, Boehringer, C. David – дакле читав низ пољских књижевника и књижевних историчара пољских и страних. Ми се придружимо овим скромним прилогом, не само зато што се код нас о Лидеру досад није писало, већ да бисмо саопштили и нове податке и изнели нове интерпретације.

[7] v. Ђ. Живановић, *Срби и пољска књижевност (1800—1871)*, Београд 1941, с. 35—36; К. Георгијевић, *Српскохрватска народна песма у пољској књижевности*, Београд 1936, с. 44—46.

[8] v. К. Георгијевић, op. cit., с. 327—328.

[9] cf. К. Георгијевић, op. cit., с. 323—326.

[10] Осим наведених радова М. Podraze Kwiatkowske, Z. Ciechanowske и J. W. Gomulickog овде треба поменути чланак J. Iwaszkiewicza (псеуд. Kazimierz Bazar) *Stefan Geogre i Wacław Rolicz-Liedera*, Skamander 1933, 64, 540—549. Ивашкјевич се јавља и као Георгеов преводилац. Јаструн уочава сличност између ова три песника и проглашава Ивашкјевича за настављача "Лидерове линије". (v. *Poezja Młodej Polski*, Wybrał, wstępem i notami biograficznymi poprzedził Mieczysław Jastrun. Wydanie trzecie, zmienione, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967; Wstęp, с. XXV). Од страних аутора о Лидеру и Георгеу писали су: P. Wolters, у књизи *Stefan George und die Blätter für die Kunst, Deutsche Geistesgeschichte seit 1890*, Berlin 1930, с. 86—87; E. L. Duthie, у књизи *L' influence du symbolisme français dans le renouveau poetique de l'Allemagne, Les "Blätter für die Kunst" de 1892 à 1900*, Paris 1933, с. 202, 345, 375, 460, 511; E. Salin, у књизи *Um Stefan George*, Bad-Godesberg 1948, с. 270, 275 (друго издање München und Düsseldorf 1954, с. 261, 265); E. Jaime, у књизи *Stefan George und die Weltliteratur*, Ulm 1949, с. 65—66; R. Boehringer, најисцрпније, у књизи *Mein Bild von Stefan George*, München und Düsseldorf 1951, с. 37—43, 208 (аутор цитира и фрагменте из преписке Георге-Лидер); C. David, у књизи *Stefan George. Son oeuvre poetique*, Lyon—Paris 1952, с. 100—101. И на другим страницама помиње се Лидер и налазе се одломци његових песама у француском преводу).

[11] Превод је наш (М. Т.). — У једном писму (из августа 1897) Георге за ове стихове каже: "Свако од нас, драги мој Пријатељу, и то је за мене права радост, био би поносан да напише те узвишене строфе које се завршавају речима:

A to dni naszych zagastych promieni
Palić się będą nad Renem i Wisłą."

Георгеов превод, под насловом *Widmungen. An S. G.*, често цитирају проучаваоци његовог дела.

[12] "Песма, једном у животу рођена, моћ бесмртну има." (V. W. Rolicz-Lieder, "Z powodu rozbicia lutni." *Wiersze V*).

[13] Збирка *Poezje I* посвећена је "Тројици богова: Јулјушу Словачком, Фредерику Шопену, Артуру Гротгеру (...)". Једна Лидерова песма из збирке *Wiersze V* зове се "Триптих" (њен први део у ствари је превод Георгеове песме "Stimmen im Storm" из збирке *Die Bücher der Hirten- und Preisgedichte der Sagen und Sänge und der hängenden Gärten*, посвећене Лидеру).

[14] Последње две "максиме" које смо овде превели садрже, *avant la lettre*, идеју Јаструнове песме "Првенство" (чији смо превод објавили у "Стварању", 1958, 1, 50).

[15] У питању је Бодлерова песма у прози "Enivrez-vous!" из *Le spleen de Paris*.

[16] У збирци *Moja muza* (1896), посвећеној Кохановском, налази се и "камуфлирани превод" "La Muse malade" и три парафразе "La Muse venale", у чудним сонетима писаним белим стихом (v. M. Podraza-Kwiatkowska, *Czy na pewno poezje Liedera?*). Раније сусрете Бодлера са Кохановским у збирци *Poezje II*, које смо овде забележили, Квјатковска не помиње. Још један такав сусрет ми наслућујемо у песми "Поздрав" из збирке *Wiersze III* (1895).

[17] Превод је наш (М. Т.). — То је једина песма из збирке *Poezje II* у којој Квјатковска констатује скривени Бодлеров утицај. Ми такав утицај видимо у још неким песмама које ћемо овде анализирати.

[18] О цвећу у пољском модернизму са много духа писао је Kazimierz Wyka (*Modernizm polski*, Kraków 1959, с. 175—177).

[19] Превод је наш (М. Т.).

[20] Термин речи-кључеви (*mots-clés, słowa-klucze*) преузимамо од Р. Guirauda и К. Wyke. Код нас, као и код Wyke, тај термин не имплицира статистичку прецизност француског научника, јер за пољски језик није начињена табела фреквентности речи, без које је лингвистичка статистика ове врсте неизводљива.

[21] "Задахом мемле гробне навек опијена,
У свечаноме телу први пут нечиста,
Лежаће у сандуку, од света скривена,
С устима где потомство мокра рађа глиста;

Са зеницом начетом зубима гробара,
У походу расула попуцале коже,
Над течношћу док гњилом кужна лебди пара,
Кф Лазар кога целог чир одвратан проже —

Лежаће, у гнусобу вргнута, да труне
И тако страшно тела унакази варку,
Да природи у лице љубавник јој плуње
За гњијуће Божанство, жића љубав жарку." (М. Т.)

[22] "Une charogne" (*Les fleurs du mal. Spleen et idéal XXIX*). Цитирамо према издању:

Baudelaire, *Oeuvres complètes*. Bibliothèque de la Pléiade, 1961, с. 30—31.

"Зује мухе и на смрадни трбух јуре
Из ког црн се рој помаља,
Гадних ларви што ко густа течност цуре
Низ те хрпе живих траља.

— Па и ти ћеш бити као гадост ова,
Ко тај кужни леш ужасни,
О љубави, сунце, звездо мојих снова,
Ти анђеле мој прекрасни!

Тад црвима реци, лепото, кад крену
Пољупцима грести у те,
Да облик и битност чувам божанствену
Љубави ми распадне!"

(Шарл Бодлер, *Цвеће зла*, Превео Мита Јовановић. Француско-српска књижара А. М. Поповића, Београд, б. г. "Лешина", с. 36—37).

И код Бодлера се управо у таквом контексту јавља реч *цвет*:

"Гледа небо красан стрв тај што се сада
Ко *цвет* бујно расцветава (...)"

"Јест, краљице чари, таква ћеш ти бити,
По причешћу оног дана
Међу друге кости када одеш гњити,
Испод *цвећа* закопана."

[23] Превод је наш (М. Т.). — Такво расположење изазива Матошева "Утјеха косе": "Мируј!
У смрти се снови!"

[24] "У себи живот, своју у животу слику
Видех: разбијаху се вали о хрид ума,
Био сам као море у налета рику,
Море у узмицању сред пене и шума." (М. Т.)

[25] "Шумите, шуморите, мора вали шумни!"
"Лелујај ме, лелујај, лелујави вале!" (М. Т.)

[26] cf. K. Wyka, *Modernizm polski*, с. 126.

[27] "Оркестар звона! Звона! Звона! Звона! Моли се, пренут, моли као она!" (М. Т.)

[28] Лидер је преводио рубаије Абу Саида (*Abu Sajid Fadullach Ben Abulchajr i tegoż czterowersze*, Kraków 1895). — У збирци *Poezje II* има још одблесака "арапске бајке", бисерних ниски и китњастих персијских ћилимова речи. Ту су и два превода: Фирдусија и Шаха Шуце. — Лидерови "камуфлирани преводи", огрлице од туђинског бисера, подсећају на источњачки *тадмин*, плагијат без плагијата.

[29] Превод фрагмената "швајцарске симфоније" је наш (М. Т.).

[30] Култ Кохановског, култ музике и култ жене сједињени су и у песми "Te Feminam laudamus".

[31] v. M. Podraza-Kwiatkowska, *Wacław Rolicz-Lieder*, с. 143. — Јаструн наводи "Витриол" као пандан "француске роиме en prose" (*Poezja Młodej Polski*, Wstęp, с. XXIV).

[32] "У ниши старинске капије, припијена уз огуљени зид, груба грађанка стоји са глинеом посудом у руци, огрнута шалом, који јој спада са једног рамена, стоји у сенци, скривена од месеца — крупног као зеница орошена капљом атропина." (М. Т.).

[33] Од четрдесет два тринаестерца само два немају правилне цезуре.

[34] cf. Marcel A. Ruff, *Baudelaire*. Przełożyła Aleksandra Ołędzka-Frybesowa, Warszawa 1967, с. 225—239. Бодлеров узор био је Бертран. На Лидера су могли утицати и Бертран и Бодлер.

[35] Претпостављамо да је тако настао и Лидеров "сонет у прози". Прелазни облик су "бели сонети" из "Моје музе".

[36] Наш рад *О постању "епског десетерца"* излази у другој свесци часописа *Књижевна историја*.

[37] cf. К. Георгијевић, *Српскохрватска народна песма у пољској књижевности*.

[38] v. M. Podraza-Kwiatkowska, *Wacław Rolicz-Lieder*, с. 82.

"Изађоше с младим Зјемовидом,
Зјемовидом, сином Пјастуновим" (М. Т.).

[39] op. cit., с. 210.

[40] v. Ђ. Живановић, *Срби и пољска књижевност*, с. 252—256; *Змај према Пољацима*, Годишњак Матице српске 1940, с. 215—222.

[41] Змају је свакако била најближа Роличева родољубива поезија у стилу Гашињског (чију је песму "Црна сукњица" превео двадесет година раније). Учили смо само једну неважну сличност између Лидерове песме "Голубија љубав" и Змајеве "Голубови и газда им" (објављене у *Другој певанији* 1896), засновану на чињеници да голубови "немају жучи". Иначе, Лидерова песма представља парафразу разговора угодног о љубави из Хајнеовог "Лирског интермеца" (код Хајнеа нема голубова, али, као и обично, има жучи).

[42] Тема *Војислав Илић и Пољаци* заслужује да се посебно обради.

[43] св. 5—6, с 239—240.

[44] v. Војислав Илић, *Сабрана дела*, Београд 1961, књ. II, с. 461 (коментар Милорада Павића).

[45] Напомињемо да *Bibliografia Literatury Polskiej Nowy Korbut*, I. XII *Józef Ignacy Kraszewski*, Kraków MCMLXVI, не региструје овај чланак.

[46] v. Никола Мирковић, *Претсмртне слутње Војислава Илића*, Нови видици, 1928, књ. I, с. 139—142 и: *Војислав Илић*. Народна одбрана, 1938, књ. XIII, с. 473 и даље; Драгиша Живковић, *Симболизам Војислава Илића*. У књизи: *Ритам и песнички доживљај*, Сарајево 1962; Милорад Павић, предговор *Сабраним делима Војислава Илића*, Просвета, Београд 1961, књ. I, с. 159—163, и предговор књизи *Војислав Илић*. Нолит, Београд 1964 (Живи песници).

[47] v. Д. Живковић, *op. cit.*, с. 132. — За пример аутор узима песму "Клеон и његов ученик" (1892), поредећи је са Бодлеровим "Correspondances".

[48] *op. cit.*, с. 128—129.

[49] *op. cit.*, с. 129.

[50] "Где се у један простор песак с песком стапа,

Велик као Сахаре беле сухо море" (...) (М. Т.).

[51] *op. cit.*, с. 127. — Необично је и то што се код Готјеа већ у следећем стиху појављују "локве", а код Илића "пресахли извор и сува крушка су окружени 'високом травом'" (*Ibidem*).

[52] *op. cit.*, с. 129.

[53] *Ibidem*.

[54] М. Павић, предговор књизи *Војислав Илић* (Живи песници), с. 23—24.

[55] М. Павић, *op. cit.*, с. 20.

[56] Утврђено је да је "Песник" слободна прерада спева "Камоенс" аустријског писца Халма. Не треба сасвим одбацити ни Мурову песму "Вечерње звоно" (у Козловљевом преводу, као и у преводу Драгутина Илића), чијег се *утицаја* Војислав одрекао. То не искључује могућност *подстицаја*. За песника који се често инспирисао лектиром није необично ако подстицаји долазе са разних страна. Најбољи је пример — Вацлав Родич-Лидер.

[57] cf. Зоран Гавриловић, *Војислав Илић*. У књизи: *Од Војислава до Disa*, Београд 1959; Васо Милинчевић, *Поетско дело Војислава Илића*. Предговор књизи: *Војислав Илић, Изабрана дела*, Народна књига, Београд 1961.

[58] М. Павић, *op. cit.*, с. 22.

[59] "Na tęsknym stawie wspomnienia" ("На чежњивом језеру сећања"). *Wiersze III*.

[60] "Moja ludzka miłość" ("Моја људска љубав"). *Wiersze V*.

[61] Д. Живковић, *op. cit.*, с. 122.

[62] Д. Живковић, *op. cit.*, с. 121.

[63] Д. Живковић, *op. cit.*, с. 135.

[64] Стихове из збирке *Wierze III* цитирамо према издању: Waław Rolicz-Lieder, *Wybór poezji*, Kraków 1962.

[65] Цитирамо према издању: Stefan George, *Gesamt-Ausgabe der Werke Endgültige fassung* (Erschienen bei Georg Bondi Berlin) *Zeitgenössische Dichter. Übertragungen, Zweiter Teil*, Berlin 1929, с. 89. Наслов је "*Teich der Erinnerung*" (отуда "Језеро успомена").

[66]"Ту увек свежи ветрић са поља ћарлија,
Ту чворака, славуја песма слуху прија.
Са мирисног ми цвета вредне купе пчеле

Мед који потом краси трпезе властеле." (М. Т.)

[67] Песме "Јулска сета" и "Баштенска пролећа", у преводу Анице Савић-Ребац, објављене су у Летопису Матице српске, 101 1927, СССХП 2—3, 290—291. (v. *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova*, III 1, Zagreb MCMLXIII, с. 498).

[68] Могућно је да су се преводи неких других Георгеових препева појавили и раније. Таква испитивања излазе ван оквира овог рада.